

**АНОТАЦИИ НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ
НА ДОЦ. Д.Ф.Н. КОНСТАНТИН ИВАНОВ КУЦАРОВ,**

представени за участие в конкурса за заемане
на академичната длъжност „професор“
по област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология,
(Български език (Съвременен български език)),
обявен в Държавен вестник, брой 96/17.11.2023 г.

Куцаров, Константин. *Теоретични аспекти на звателната форма в българския език. Морфологична категория апелативност.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2024. ISBN 978-619-202-931-9.

Разработката е мотивирана от структурната неустановеност на едно от най-старите документирани граматични значения в българския език. В епицентъра на изследователското търсене е звателната форма, преживяла през вековете всички трусове и метаморфози в именната система и достигнала до нас функционално жива и в голяма степен автентична. Основната задача на научното съчинение е да представи нова визия за теоретичния статус на звателната форма като непадежна грамема. Опитваме се да докажем, че вокативът притежава уникална именна семантика, както и функционалност, даващи основания грамемата да бъде конструирана в автономна морфологична категория.

С цел усиляване на аргументациите е направен обстоен преглед на историческия развой на звателната форма в годините от X век до наши дни. Обръщаме специално внимание на семантичните реализации, типовете форми, формалните показатели (флексиите), както и на видовете синтактични употреби, в това число и на заместванията с т.нар. обща

форма. Установяваме, че вокативът функционира като жизнена и пълноценна грамема в нашата реч вече повече от десет века. Устойчивостта му обаче не означава, че той не се променя през годините. В исторически план еволюира например неговият формален инвентар, който значително се свива вследствие на редуцирането на вокалната система. В първите писмени паметници фиксираме следните звателни флексии при отделните склонения: имената с *o*-основа – *E*, с *jo*-основа – *Ю* (*'У*), с *и*-основа – *У*, с *a*-основа – *О*, с *ja*-основа – *E*, с *i*-основа – *И*. През среднобългарския езиков период имената с *o*-основа запазват вокативната морфема *E*, но се активират и форми със звателно *О*; имената с *jo*-основа запазват вокативно *У*, само че затвърдено, което по-нататък най-често се замества от *О*; имената с *a*-основа съхраняват вокативния си маркер *О*; при имената с *ja*-основа започва да надделява вокативната флексия *О*, но се съхранява и *E*; при имената с *i*-основа постепенно губи фреквентност и отпада от употреба вокативната морфема *И*, но пък някои съществителни от този формален клас усвояват вокативните морфемии *О* и *E*. Прави впечатление обстоятелството, че като граматични маркери за изразяване на звателност българският език използва само гласни фонемии. От тях най-устойчиви и най-фреквентни в тази функция се оказват *О* и *E*. Ограничена употреба запазва морфемата *У* (*'У*), докато *И* се среща като звателна флексия само при съществителното *господИ*. Според нас решаващо влияние за редуцирането на звателните формални показатели оказва граматичната флексивна пренатовареност на шестте гласни звука в съвременния български език.

Процесът на формална унификация е много по-избистрен при прилагателните имена. Констатираме, че от съвременна гледна точка като морфема за звателност функционира само *И* (*любимИ*, *скъпИ*), което е остатък от сложната форма на прилагателното име.

Интересно беше да проследим възгледите на книжовниците възрожденци и на специалистите българи по въпросите на категорията падеж и на звателната форма. Изследванията могат да бъдат разделени в два диаметрални периода според гледните точки на авторите по интересуващия ни проблем. Първият период започва от 1834 година (тогава е написана граматиката на Ю. И. Венелин) и продължава чак до 1952 година. Схващанията през тези години се характеризират с липсата на научна воля на книжовниците да отхвърлят падежа като жива категория в българската граматична структура. През Възраждането единствен Г. Миркович – получил образованието си във Франция, се осмелява да отхвърли парадигматичното изразяване на падежни форми. Интересното е, че и след Освобождението авторите не могат преодолеем стереотипа за падежно присъствие в езика. Вокативът също се детерминира като една от падежните грамеми в категорията, макар че се прокрадват и становища за по-особената му природа. През втория период (след 1952 г.) падежът вече не е граматична характеристика, неразривно свързана със съществителното име. По-различно е тълкуването и на звателната форма. Позитивен тласък за концептуалното еволюиране дава бурната полемика на страниците на списание „Български език“, в която участват най-видните тогава български езиковеди. Благодарение най-вече на теоретичните обосновки на Л. Андрейчин в специализираните наши трудове започва да се налага тезата за липсата на флексивно падежно изразяване. Почти в синхрон се развиват възгледите и за звателната форма. Тя продължава да присъства в парадигматичната структура на категорията. Започва да се променя обаче схващането за падежния ѝ статус. Стига се и до първите категорични констатации (Константин Попов – 1953 г.), че звателната форма не е падеж. През следващите десетилетия тезата се подкрепя от повечето български езиковеди. Почти никой от тях обаче (с малки изключения) не

прави опит да потърси новото място на вокатива в граматичната структура, след като то не е при падежа.

В последната четвърта глава на изложението се опитваме да запълним именно тази кухина в системата на базата на иновативно описание на формално-семантичния облик на вокатива. Присъединяваме се към определенията, че вокативът изразява обръщение, повик към езиковия адресат. Акцентираме обаче на обстоятелството, че сигнализирането на съдържанието не е обусловено от синтактично отношение. Истинските падежни грамеми в езика са резултат от семантико-синтактична колаборация между две явления (най-често посредством глагол), а формалното им изразяване е морфологично – чрез флексии. При звателната форма е налице само второто обстоятелство. Разбира се, тя също е носител на значение, но то не е обусловено от синтактично отношение, а има своя автентична морфологична природа на изразяване. Вокативът е класическо граматикализирано значение в пределите на морфологична категория, което сигнализира пълноценно семантиката си в рамките на словоформата, без да е необходимо „партньорството“ на словосъчетание, изречение или контекст. Друга маркирана грамема с еднородно значение в българския език не функционира. Следователно звателната форма влиза в бинарна опозиция единствено с максимално немаркираната основна форма на съществителните имена, която при корелативното противопоставяне я детерминираме като незвателна форма. Категорията, която се формира от опозицията звателност ~ незвателност, назоваваме апелативност. Апелативността е класически тип морфологична категория, като значението ѝ е свойствено само за съществителните имена. Формално категорията апелативност се сигнализира и от прилагателните имена, но при тази част на речта тя е със съгласувателен статус. В съвременното състояние на българския език морфемите за звателност при

съществителното име са флексите **-Е** и **-О** (по-рядко **-У**) в мъжки род, **-О** и **-Е** в женски род, а при прилагателните имена – флексията **-И** в рамките само на мъжкия род. Ординарна е употребата на вокатив при личните съществителни имена (нарицателни и собствени), но се среща и при някои нелични. В живата реч е естествена замяната на звателната форма с незвателното ѝ съответствие. По наше мнение в звателен контекст маркираната и немаркираната форма са в благодатна конкуренция, обогатяваща експресивното богатство на българския език.

Изследването си поставя предимно теоретични задачи. Концептуалните описания и цитиранията са ограничени само в рамките на изследователите българисти. Функционалният аспект на вокатива влиза в работен режим единствено при аргументациите на отстояваните тези.

Куцаров, Константин. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта*. София: ИК „Колибри“, 2022. 352 с. ISBN 978-619-02-1031-3.

При изграждането на моя класификационен модел правя няколко важни теоретични актуализации и обосновки. Вместо термина „част на речта“ приемам за по-коректна формулировката „класове думи в езика“, тъй като говорим за типологична сегментация на лексеми. В този смисъл особена значимост при таксономията придобиват тези характеристики на думата, които тя изразява самостоятелно, без да е необходим контекст. В най-ярка степен това са нейните морфологично (формоизменително) обусловени граматични значения, изграждащи съответните морфологични категории. Именно затова отреждам примарна роля на морфологичния фактор при класификацията на изменяемите български лексеми. Отстоявам тезата, че един клас трябва да обединява думи с еднакъв формообразователен потенциал, изразяващи съответно еднакви грамемии и морфологични категории. Като допълнително условие за обособяване на

автономен клас поставям изискване да е налице сигнализация на поне една свойствена в семантичен аспект морфологична категория.

При формирането на таксономичната работна база не пренебрегвам работещи критерии като логико-семантичния и синтактичния. Според първия думите се определят като денотативни и неденотативни, думи названия, думи признаци, признаци на думите признаци, заместващи думи и пр. Според синтактичния критерий лексемите от една част на речта трябва да притежават идентични синтактични функции. Този фактор придобива ръководеща роля при класификацията на неизменяемите думи.

Куцаров, Константин. *Следходността в българския език*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 2010. 176 с. ISBN 978-954-423-569-7.

Трудът си поставя за цел да обедини, опише и илюстрира средствата за изразяване на следходност в съвременния български език, служейки си с теорията на функционално-семантичната граматика. Разгледан е един основен аспект на темпоралността – микрополето на следходността, в чието ядро са формите за бъдеще време. В този смисъл най-голямо внимание е отделено на грамемата бъдеще време, която в съвременния български език се изразява от формите, съдържащи показателите за следходност – частиците *ще* или *няма*.

Куцаров, Константин: *Лексемният клас на числителното име според морфологичния таксономичен принцип*. – В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”, Т. 57, кн. 1, сб. А. Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2019, с. 91 – 98. ISSN 0861-0029.

В българското езикознание се твърди, че класът на числителните обединява два вида числителни – бройни и редни, които имат различно

формоизменение. Такова съжителство противоречи на морфологичния таксономичен принцип, според който дадена част на речта трябва да съчетава думи с хомогенна парадигма и идентични граматически характеристики. Морфологичната епикриза, направена в този научен труд, показва, че е по-правилно лексемите с количествена семантика да се разделят на три лексемни класа – числителни, съществителни и прилагателни.

Куцаров, Константин: *Концепцията за частите на речта при Лев Владимирович Шчерба*. – В: Български езиковедски четения. Материали от международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, 19 – 20 ноември 2018. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, 2019, с. 186 – 193. ISBN 978-619-7433-31-9.

Петербургският академик Лев Владимирович Шчерба е ученик на Ян Бодуен де Куртене и последовател на неговите научни изследвания в областта на фонетиката и фонологията. Интересите на Шчерба обаче се простират много по-широко – общо езикознание, руски език, славянски езици, френски език, психолингвистика, лексикология, лексикография и др. В неговата изследователска област е и фундаменталният въпрос за частите на речта. Ученият смята, че класовете думи не могат да бъдат еднакви в различните езици и всеки от тях трябва да се третира като уникална структура. С оглед на това приоритетна задача в класификацията е намирането на точните „принципи на разделение” (*principium divisionis*). Такива „външни експликатори” на частите на речта според изследователя са: типовете изменяемост на думите, представки, наставки, окончания, фразови ударения, интонация, словоред, специални спомагателни думи, синтактична връзка и др. Имайки предвид тези признаци, Шчерба представя оригинална класификационна система от думи в руския език, в

която намираме редица сполучливи решения. Класификацията обаче буди сериозни възражения, тъй като се оказва, че авторът е непоследователен в прилагането на поставените от него критерии.

Куцаров, Константин: *Теория за членението на думите и класификация на частите на речта в Академичната граматика на руския език от 1982 година.* – В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”, Т. 58, кн. 1, сб. А. Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2020, с. 191 – 199. ISSN 0861-0029.

Издадената в два тома Граматика на Института за руски език към Академията на науките от 1982 г. е кулминация на научните търсения на плеяда изследователи след края на творческия период на В. В. Виноградов. Настоящото съчинение описателно и аналитично акцентира върху разработката на частите на речта в споменатата граматика. В нея са изведени четири таксономични признака, чрез които се диференцират и характеризират частите на речта – общо 10 на брой. Класификацията е приоритетно обвързана с морфологичното равнище на езика и в частност с формоизменението на думите и генерирането на морфологични категории. Съобразявайки се строго и аргументирано с морфологичните критерии, авторите на Граматиката стигат и до нетрадиционни таксономични решения, които подлагаме на научен коментар.

Участник в конкурса:.....

Доц. д.ф.н. Константин Куцаров